

30e jaargang

nummer 1

juni 2021

Tijdschrift voor Waterstaats Geschiedenis

*Tijdens de
vloed ...*

... en erna

Het kindje in de wieg

Een iconisch beeld uit de Sint-Elisabethsvloed

LOTTE JENSEN

In 2009 trok de film *De Storm* volle bioscoopzalen. Binnen een maand hadden een half miljoen bezoekers de film over de watersnoodramp van 1953 gezien. Niet alleen de cast met bekende acteurs en de titelsong van de Zeeuwse band *Bløf* droegen bij aan het succes, maar ook het plot sprak tot de verbeelding. Een baby in een houten kistje wordt tijdens de ramp van de verdrinkingsdood gered en groeit op bij een vrouw die haar kind verloren heeft. Deze verzwijgt bij een ontmoeting met de biologische moeder dat het niet haar eigen kind is. Achttien jaar later, tijdens een herdenking van de ramp, komt de aap uit de mouw en worden de biologische moeder en haar zoon herenigd.¹

De scène van de zuigeling in het houten kistje past in een eeuwenoud beeldrepertoire, dat helemaal teruggaat op de Sint-Elisabethsvloed van 1421. Een baby zou toen de ramp hebben overleefd doordat een kat de wiebelende wieg in evenwicht hield. Het tafereel werd vastgelegd op een altaarstuk dat rond 1490 door een anonieme kunstenaar voor de Grote Kerk in Dordrecht werd vervaardigd.² Sindsdien is deze scène op talloze manieren verbeeld en naverteld. Volgens een boek uit 1514 ging het om een mannelijke baby die met zijn kat in Dordrecht aanspoelde.³ In latere vertellingen was de zuigeling een meisje dat in Kinderdijk aan land kwam. Vervolgens zou zij de stammoeder zijn geworden van een roemrijk geslacht. Door de eeuwen heen heeft het verhaal zich in ons collectieve geheugen genesteld dankzij de culturele verbeelding: het is op talloze prenten, schilderijen en gevelstenen afgebeeld en in talloze kronieken, gedichten en kinderboeken naverteld. Op die manier is het deel gaan uitmaken van de regionale en nationale herinneringscultuur.⁴ Of het verhaal ook een kern van waarheid bevat, is niet meer te achterhalen.

Globaal circuleert het verhaal van het kindje in de wieg (al dan niet met kat) in twee verschillende contexten. Ten eerste hebben schrijvers, schilders en tekenaars het specifiek aan de Sint-Elisabethsvloed van 1421 gekoppeld. De wonderbaarlijke redding vormt in dat geval een centraal element in de uitbeelding van deze specifieke catastrofe. Ten tweede is het volop aanwezig in de verbeelding van andere watersnoden. Of het nu gaat om de Kerstvloed van 1717, de overstroming in het rivierengebied van 1861 of de ramp van 1953, steeds opnieuw duikt er een kindje in een wieg op dat op miraculeuze wijze wordt gered. Ook in de internationale beeldcultuur over watersnoden komen we het motief volop tegen: van Engstalige pamfletten tot Duitse kinderverhalen. Het tafereel groeide zo uit tot een symbool van hoop en veerkracht in tijden van rampspoed. Het had bovendien religieuze zeggingskracht door de Bijbelse oorsprong: in Exodus 2 wordt verteld dat op last van de farao alle pas geboren joodse jongetjes verdronken moeten worden in de Nijl. De moeder van Mozes weet hem te redden door hem in een biezen mandje stroomafwaarts te laten drijven. Hij wordt uit het water gevist en groeit op bij de dochter van de farao.⁵

In de bundel *De grote en vreeselijke vloed. De Sint-Elisabethsvloed 1421-2021*, die onder redactie van Hanneke van Asperen, Marianne Eekhout en ondergetekende verschijnt bij een tentoonstelling over de ramp in het Dordrechts Museum, komt het motief van het kindje in de wieg in verschillende bijdragen ter sprake. In dit artikel geef ik een overkoepelend beeld en laat ik zien hoe dit iconische beeld door de eeuwen heen is gebruikt, ook buiten de context van de Sint-Elisabethsvloed. Via een omweg kunnen ook deze voorstellingen

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
30:1 (2021) 4-12

1 Verfilming van Rik Launspach, *De Storm* (2009). Bezoekerscijfers uit https://nl.wikipedia.org/wiki/De_Storm_ (2009), geraadpleegd 19-1-2021. Ik bedank graag Hanneke van Asperen, Marianne Eekhout, Maria-Theresia Leuker, Catrien Santing, Gerrit Schenk, Laurant Toorians en Robert Verhoogt voor hun hulp en adviezen.

2 Hanneke van Asperen, Marianne Eekhout & Lotte Jensen (red.), *De grote en vreeselijke vloed. De Sint-Elisabethsvloed 1421-2021* (Amsterdam 2021); Hanneke van Asperen, 'Charity after the Flood. The Rijksmuseum's St Elizabeth and St Elizabeth's Flood Altar Wings', *The Rijksmuseum Bulletin* 67:1 (2019) 36-59.

3 Judith Pollmann, *Memory in Early Modern Europe, 1500-1800* (Oxford 2017) 126.

4 Over het ontstaan en voortleven van de mythe: H. van de Waal, 'Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding, 1500-1800. Een iconologische studie' (Den Haag 1952) 255-258; Jan Alleblas, 'Het kindje in de wieg en de Elisabethsvloed van 1421', in: Herman A. van Duinen & Cees Es-senboom (red.), *Verdronken dorpen boven water. Sint-Elisabethsvloed 1421. Geschiedenis en archeologie* (Dordrecht 2007) 92-97; José de Kruijff, 'Vier eeuwen visuele verslaggeving. Overstromingen in de Lage Landen 1500-1953', *TMG Journal for Media History* 13:1 (2010) 45-77 (pp. 52-59); Pollmann, *Memory*, 122-129.

5 Het verhaal komt al eer-

Afb. 1 Detail met het drijvende wiegje met kind en kat op de buitenzijde van het linkerpaneel van het altaarstuk van de Meester van de Heilige Elisabeth-Panelen. De plaats is op het schilderij geïdentificeerd als Houweningen. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

hebben bijgedragen aan het levend houden van de herinnering aan de ‘grote en vreeselijke vloed’ van 1421, omdat veel mensen dit beeldmotief met deze ramp associëren.⁶

Vroegste bronnen

De oudste voorstelling van het kindje in de wieg met kat dateert uit het einde van de vijftiende eeuw. Deze is te vinden op de panelen die een anonieme schilder rond 1490 maakte voor de Grote Kerk in Dordrecht ter herinnering aan de Sint-Elisabethsvloed van 1421. Aan de buitenkant van dat altaarstuk was de omgeving van Dordrecht ten tijde van de ramp afgebeeld en aan de binnenzijde het leven van de heilige Elisabeth van Thüringen (1207-1231) naar wie de vloed is vernoemd. Zij leidde een exemplarisch leven door dit in het teken van *caritas* ofwel liefdadigheid te stellen. Zoals de kunsthistorica Hanneke van Asperen heeft laten zien, moeten de binnen- en buitenzijde in samenhang met elkaar worden bekeken: de schilder beeldde de omgeving rond Dordrecht niet op realistische wijze uit, maar legde de nadruk op taferelen van mensen die liefdadigheid toonden. Hij alludeerde bovendien op afbeeldingen van het Laatste Oordeel, waarbij de heilige stad Jeruzalem doorgaans aan het einde van een slingerende weg werd gesitueerd, precies zoals Dordrecht aan het einde van een meanderende rivier lag. Het ging de schilder dus niet om een werkelijkheidsgetrouwe voorstelling van de vloed, maar om het benadrukken van christelijke liefdadigheid.⁷

Daarna kwam het verhaal terecht in een boek van de humanist Martin Dorpius uit 1514 waarna andere zestiende- en zeventiende-eeuwse geleerden dit relaas kopieerden.⁸ Intussen circuleerden er ook voorstellingen van een kindje in een wieg in andere bronnen. In het *Augsburger Wunderzeichenbuch*, dat rond 1550 in de omgeving van Augsburg werd vervaardigd, komen twee illustraties voor waarop een kindje in de wieg te zien is. Op de eerste is in het midden een kind in een wieg te zien met een kleine zwarte kat erop. Het betreft een overstroming van het meer bij Merano in 1418 en het kind zou zijn gered bij Bolzano.⁹ De andere illustratie toont een overstroming van de Rijn nabij Heidelberg in 1529. Rechts onderin trekt een man een wieg met daarin een kind aan de kant. Volgens het onderschrift had het vaartuig zes mijl afgelegd voordat het werd gered. Er is geen kat op te zien.¹⁰

der voor met Sargon van Akkad, de eerste heerser van het Akkadische Rijk als hoofdpersoon. Zijn moeder, een hogepriesteres, baart hem in het geheim en legt hem in een mand in de rivier. Hij wordt gered door een waterdrager (https://en.wikipedia.org/wiki/Sargon_of_Akkad, geraadpleegd op 9 maart 2021).

⁶ De omschrijving bij Matthijs Balen, Jansz., *Beschrijvinge der Stad Dordrecht* (Dordrecht: Symon Onder de Linde, 1677) 1, 5.

⁷ Van Asperen, ‘Charity after the Flood’.

⁸ Pollmann, *Memory*, 120.

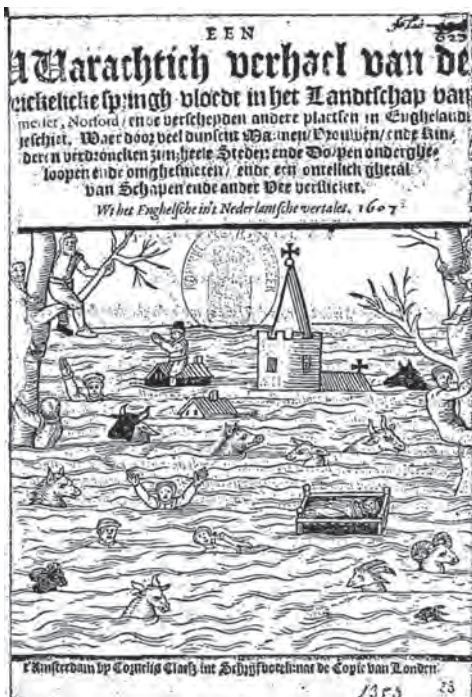
⁹ Till-Holger Borchert & Joshua P. Waterman, *The Book of miracles. Facsimile of the Augsburg manuscript from the collection of Mickey Cartin. Das Wunderzeichenbuch. Kommentarband und Faksimileband* (Köln 2013) 169.

¹⁰ Borchert & Waterman, *The Book of Miracles*, 205.

Afb. 2 'Überschwemmung bei Meran 1418' in het Augsburger Wunderzeichenbuch (fol. 75).

De historicus Gerrit Jasper Schenk wijst erop dat het een krachtig beeldmotief was dat internationaal circuleerde.¹¹ Behalve het Augsburger Wunderzeichenbuch noemt hij ook een Engels pamflet dat handelt over een stormbloed bij Bristol op 20 januari 1607. Op de titelpagina daarvan prijkt een kindje in een wieg. Van het pamflet is ook een Nederlandstalige vertaling overgeleverd, getiteld *Een Warachtig verhael van de schrickelike springh-vloedt in het Landschap van Somerset, Norford, ende verscheyden andere plaetsen in Enghelandt geschiet*.¹² De gebruikte afbeelding is exact dezelfde als op het Engelse origineel en heeft geen directe relatie met de inhoud van het geschrift: er wordt een nauwgezet verslag geboden van de ramptaferelen die zich voltrokken aan de zuidwestkust van Engeland en die worden in een religieus kader geplaatst (God straft de mens voor zijn zonden), maar er komt geen reddingsverhaal in voor van een kindje in een wieg.

Datzelfde geldt ook voor een pamflet dat in dit verband tot dusver nog niet eerder werd gesignaleerd: *Newes from Holland, true, strange, and wonderfull. A true Relation of the strange floating of Ice; and the great Inundation which hath broken downe many Dikes, and Dams in Holland; and about Herwynen, in January 1624, as pittifull in the Relation, as it was feartfull in the Execution*.¹³ De uitgever van het pamflet was Nathaniel Butter en een exemplaar ervan berust in Marsh's Library in Dublin. De (anonime) auteur geeft aan zich te baseren op een Nederlands pamflet dat is uitgegeven door Cornelius Martensen te Rotterdam.

¹¹ Gerrit Jasper Schenk, 'Das Baby in der Wiege. Hochwasser zwischen Alltag und Katastrophe (ca. 1250-1550). Beobachtungen zur "fluvialen Anthroposphäre" im Karichgau"', in: Kurt Andermann & Gerrit Jasper Schenk (red.), *Wasser. Resource - Gefahr - Leben* (Ostfildern 2020) 79-113.

¹² Ook afgebeeld in De Kruij, 'Vier eeuwen visuele verslaggeving', 58.

¹³ Ik dank Amy Boylan voor een digitaal exemplaar en Mattie Busch die mij op het bestaan ervan attendeerde.

Afb. 3 Het pamflet 'Een Warachtig verhael van de schrickelike springh-vloedt' uit 1607 (Knuttel pamflettencatalogus 1353).

Afb. 4 Engels nieuws-pamflet over de overstroming van de Lek bij Vianen in 1624. Collectie Marsh's Library, Dublin.

Hij beschrijft een doorbraak in de Lek bij Vianen in de nacht van 10 op 11 januari 1624 als gevolg van kruierend ijs. Het omliggende land kwam tot aan Delft, Gouda en Leiden onder water te staan.¹⁴ De schrijver plaatst de gebeurtenissen in een breder Europees perspectief van overstromingen en een moreel-religieus kader.

Van het pamflet moet dus ook een Nederlandstalig origineel bestaan, maar dat heb ik tot op heden nog niet teruggevonden. Behalve vanwege de intrigerende inhoud – er worden tal van uitspraken over de Nederlandse strijd tegen het water gedaan – trekt het geschrift de aandacht vanwege de illustratie op de titelpagina. Die toont een overstromingstaferel met paarden en koeien die dobberen in het water, een lijk drijft in het rond en mensen roepen om hulp met hun handen gespreid in de lucht. Anderen zoeken hun toevlucht op daken en in bomen en twee personen drijven samen rond in een ton. Te midden van dat tafereel zien we ook een drijvende wieg met een baby één een kat. Er is echter geen direct verband met de inhoud van het pamflet.

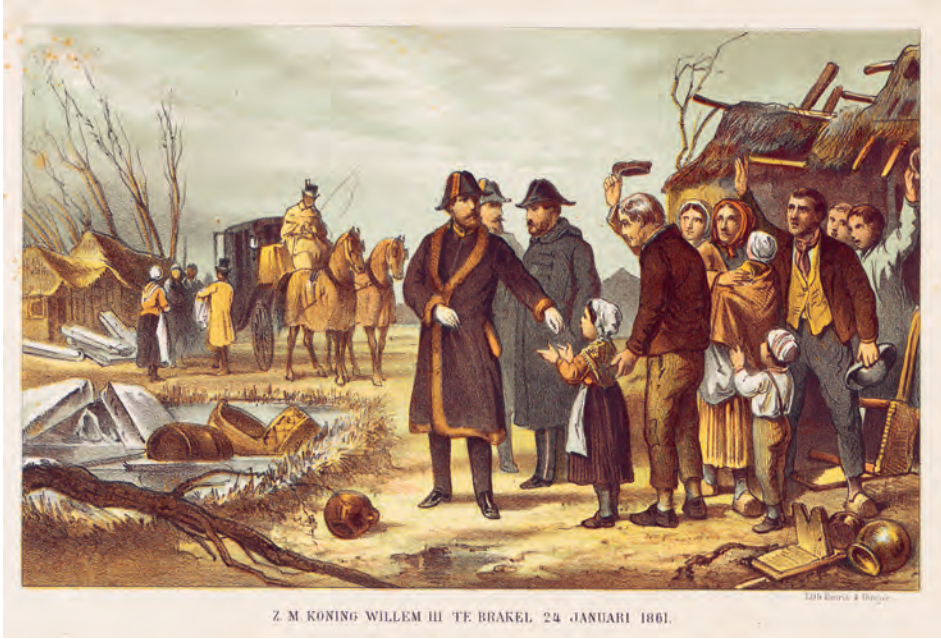
Deze nieuwspamfletten laten zien dat de afbeelding van een kindje in de wieg niet per se een relatie met de inhoud van de tekst hoeft te hebben. De historicus John Morgan laat zien dat uitgevers vaak dezelfde generieke afbeeldingen gebruikten in vroegmoderne pamfletten over overstromingen in Engeland.¹⁵ Een van de terugkerende elementen (waar hij verder geen aandacht aan besteedt) is het kindje in de wieg: het figureert op maar liefst drie van de zeven afgebeelde pamfletten.¹⁶

Wat bovendien opvalt, is dat we al vroeg in de verspreiding van het beeld wiegies met en zonder kat tegenkomen. Dat roept de vraag op of de kat een symbolische betekenis had. Mediëvisten hebben er op gewezen dat katten verschillende associaties konden oproepen doordat zij tussen wild dier (de katachtigen) en gedomesticeerd huisdier in zaten. Katten werden in verband gebracht met negatieve zaken zoals ketterij, maar in het geval van het kindje in de wieg lijkt de kat vooral als een vriendelijk dier te zijn neergezet. Katten waren in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd geliefde huisdieren, die in de regel niet erg van water hielden. Mogelijk werd de dreiging van het water zo extra benadrukt: het dreigde een bij uitstek huiselijk, geborgen tafereel – een kindje in een wieg met een vriendelijke kat – te verzwelgen.¹⁷

Afb. 5 Jan Luyken, Watersnood in Groningen, 1686. Ets uitgegeven als boekillustratie door Pieter van der Aa, 1698. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

¹⁴ Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen*. Deel 4: 1575-1675 (Franeker 2009) 355.
¹⁵ John Emrys Morgan, 'Understanding flooding in early modern England', *Journal of Historical Geography* 50 (2015) 37-50.
¹⁶ Morgen, 'Understanding flooding', 42-43.
¹⁷ Kathleen Walker-Meikle, *Medieval Pets* (Woodbridge 2012) 83-85. Met dank aan Catrien Santing.

Afb. 6 Koning Willem III te Brakel, 24 januari 1861. Collectie Atlas van Stolk

Brede toepassing

In de eeuwen na 1421 duikt het beeld van het kindje in de wieg in allerlei verschillende contexten op, zowel in beeld als in literaire bronnen. In 1677 maakte de etsen en tekenaar Romeyn de Hooghe bijvoorbeeld een prent van de Sint-Elisabethsvloed. Het kindje in de wieg (zonder kat) vormt daarop slechts een miniscuul detail.¹⁸ Het staat juist centraal op de nog altijd bekende prent die Jan Luyken maakte van de watersnood in Groningen van 1686. De baby in de wieg trekt direct de aandacht van de toeschouwer, omdat het op de voorgrond van de gebeurtenissen is geplaatst.

Het motief keert ook terug op visuele verbeeldingen van andere watersnooden, zoals een prent van het bezoek van koning Willem III aan Brakel (Gelderland) in 1861 laat zien. Hij is omringd door dankbare dorpsgenoten en naast de vorst zien we een aangespoeld leeg wiegje. Het motief is in bovenstaande voorbeelden geheel losgezongen geraakt van de Sint-Elisabethsvloed.

Er zijn ook tal van liederen, gedichten en verhalen waarin een zuigeling in de wieg een prominente rol speelt. Vaak fungeert dit motief in de context van een wonderbaarlijke redding die Gods voorzienigheid demonstreert. Dat gebeurt bijvoorbeeld in een toneelstuk uit 1808 van de Haarlemse uitgever en schrijver Adriaan Loosjes, geschreven ten behoeve van de slachtoffers van de Zeeuwse overstromingen. Op zeker moment redt het hoofdpersonage Willem een wiegje uit de golven, terwijl hij uitroept: ‘Wat drijft daar op die golf? Ach! zoo ’k mij niet bedrieg / Het is teenen korf. – Neen, God, Het is een wieg!’. Het blijkt zijn eigen kind te zijn dat hij reeds dood waande. Hij prijst God voor deze miraculeuze gang van zaken: ‘Het bleef in zijne wieg voor ramp en dood bewaard!’¹⁹

Hoe algemeen gangbaar het motief was, blijkt ook uit een leesboek voor scholen uit 1868, waarin het verhaal van de aangespoelde wieg met baby en kat werd verteld vanuit een religieus perspectief. De titel luidde ‘Het wonderlijke vaartuig’.²⁰ De Amsterdamse hoofdonderwijzer A.A. Holst publiceerde deze vertelling een jaar later onder een andere titel, opdat de religieuze strekking meteen duidelijk zou zijn: ‘In Gods hand’.²¹ Het zou gaan om een Nederlandse vertaling uit het werk van de Duitse schrijver Christoph von Schmid (1768-1854), die in de eerste decennia van de negentiende eeuw honderden korte verhalen voor kinderen publiceerde. Het Duitse origineel is echter vooralsnog niet teruggevonden.²²

Wel publiceerde Schmid een veel langer, vele malen herdrukt verhaal, getiteld ‘Die

¹⁸ Julian Treuherz, ‘The Cat and the Cradle’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1983) 46, 240-242 (p. 241).

¹⁹ Adriaan Loosjes, *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwse stad Romerswaal. Treurspel nevens eene beknopte beschrijving der gemelde stad* (Haarlem 1808) 82. Meer voorbeelden in Lotte Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen 2018), 21; Jensen, ‘Zingen om het hoofd boven water te houden. Overstromingen en de Nederlandse liedcultuur’, *TvWG* 28 (2019) 78-91 (p. 85).

²⁰ C. Schmid, *Derde honderdtaal leerzame vertellingen voor kinderen. Een leesboek voor scholen* (Amsterdam 1868) 73-74.

²¹ A.A. Holst, *Keur uit de honderdtallen der leerzame verhalen van C. Schmid. Een leesboek voor scholen* (Amsterdam 1869) 117-118.

²² Opmerkelijk genoeg verscheen het *Derde honderdtaal leerzame vertellingen voor kinderen* bijna veertig jaar na de publicatie van de eerste twee honderdtallen (die wel duidelijk teruggaan op een Duitse bron). Dat roept de vraag op of er wel een Duitse brontekst te vinden is. Het is ook mogelijk dat de uitgever louter goede sier wilde maken met de naam van Schmid en dat het hier om eigen vindingen gaat.

Afb. 7 Illustratie uit 'Die Wasserflut am Rheine' van Christoph von Schmid. Mit fünf Farbdruckbildern von W. Schäfer (Wesel: W. Düms, 1891)

Wasserfluth am Rheine'.²³ De Duitse wijnboer Martin Braun woont samen met zijn vrouw Otilie en hun vijf kinderen in een klein dorpje aan de Rijn. Op een dag worden ze door een verschrikkelijke watersnood getroffen. Het jongste kind, Kaspar, drijft weg in zijn wiegje, vergezeld door hun trouwe hond. Deze weet, mijlen verderop de aandacht van mensen langs de kant te trekken, waardoor Kaspar wordt gered. Hij groeit op bij een zeer welgestelde familie, inclusief de hond. Zijn pleegouders willen hem eerst Mozes noemen, maar kiezen dan toch voor Daniel, omdat hun eigen gestorven kind zo heette. Zijn echte ouders gaan ervan uit dat Kasper is gestorven. Jaren later belandt de echte vader, die op doorreis is naar Holland, bij toeval bij Kaspars nieuwe gezin. De hond herkent zijn oude baasje direct en zo komt de aap uit de mouw. Er volgt een emotionele hereniging met Kaspar (die voortaan Daniel heet) en zijn oude gezin. Financieel krijgen ze het ook veel beter dankzij de ondersteuning van de pleegouders.

'Die Wasserflut am Rheine' is een fascinerende publicatie, omdat het opnieuw duidelijk maakt dat het motief internationaal circuleerde. Het meest opmerkelijk in deze variant is de hoofdrol voor de trouwe hond: dankzij de poedel wordt Kaspar niet alleen gered maar ook weer herenigd met zijn ouders. De kat heeft dus plaatsgemaakt voor een ander huisdier, dat niet op de wieg zit maar er naast zwemt. Tot slot valt ook op dat er een expliciete link

wordt gelegd met het verhaal van Mozes. De uiteindelijke keuze voor de oudtestamentische naam 'Daniel' is minstens zo veelbetekend: zoals God Daniel beschermde toen deze in een leeuwenkuil werd geworpen, zo redde Hij dit kind uit zijn doodsvaart.²⁴

Romantisering van de Sint-Elisabethsvloed

In de loop van negentiende eeuw neemt het aantal visuele en tekstuele voorstellingen van het kindje in de wieg specifiek gerelateerd aan de Sint-Elisabethsvloed toe. Dat heeft te maken met de groeiende belangstelling voor het vaderlandse verleden tegen de achtergrond van het opkomende nationalisme: trots op het verleden schraagde het zelfbewustzijn van de Nederlandse natie. De letterkundige Marita Mathijssen spreekt in dat verband van 'historiezucht', een algehele obsessie van schilders, kunstenaars en schrijvers om het vaderlandse verleden als hoofdthema te kiezen.²⁵

Een fraai voorbeeld van deze 'historiezucht' is het schilderij dat J.H. Egenberger rond 1850 van de Sint-Elisabethsvloed vervaardigde met de titel 'Anno 1421 - De St. Elisabethsnacht, wonderbare redding van een kind'. Het was opgenomen in de historische galerij van Jacob de Vos. Deze Amsterdamse kunstverzamelaar begon halverwege de negentiende eeuw met een ambitieus project, namelijk het aanleggen van een verzameling schilderijen die een volledig overzicht van de vaderlandse geschiedenis gaven.²⁶ De romantisering van het verleden is duidelijk. De blik van de toeschouwer wordt volledig getrokken naar de mollige baby met de witte armpjes en het witte dekentje. De associatie met zuiverheid tegenover de donkere, dreigende omgeving dringt zich op. De kat maakt een wat woeste indruk, alsof het dier de baby tegen alle mogelijke kwalijke invloeden van buitenaf wil beschermen. Een jongeman probeert de wieg uit het klotsende water te trekken. Op de achtergrond zijn enkele dramatische tafereel zichtbaar, waarbij mensen hulpacties verrichten.

Het indrukwekkende schilderij van Egenberger lijkt Lawrence Alma-Tadema te hebben geïnspireerd bij zijn verbeelding van de 'Overstroming van de Biesbosch in 1421' die hij in 1856 vervaardigde.²⁷ De zachte, bleke molligheid van de baby en de dreigende hou-

23 Het is onder meer te vinden in zijn verzamelde werk: Christoph von Schmid, *Gesammelte Schriften IV* (Augsburg 1858) 181-230.

24 Schmid, *Die Wasserflut*, 18.

25 Marita Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).

26 S.H. Levie e.a., *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis* (Amsterdam 1978) 215. Zie ook: Van de Waal, *Drie eeuwen*, 258.

27 Onvermeld in Van de Waal, *Drie eeuwen*.

Afb. 8 J.H. Egenberger, Anno 1421 – De St. Elisabethsnacht, wonderbare redding van een kind. Olieverf op doek, ca. 1850-1854. Collectie Amsterdam Museum.

ding van de kat komen overeen. Het betreft een vroeg werk uit het rijke oeuvre van Alma-Tadema, die internationale faam als kunstschilder zou verwerven. Twee zaken vallen op: het feit dat alleen de scène met wieg en kat is afgebeeld en dat de kijker nu als het ware de positie van de redder inneemt. De kat heeft een nog dreigender houding aangenomen en kijkt de toeschouwer recht in het gezicht aan.

Interessant is overigens dat de Engelse schilder J.E. Millais zich naar alle waarschijnlijkheid door de afbeelding van Alma-Tadema liet inspireren, zoals de kunsthistoricus Julian Treuherz heeft laten zien.²⁸ In 1870 vervaardigde hij een schilderij met een baby in een wieg. Dit werd beschouwd als een reactie op de overstroming van Sheffield in 1864, waarbij ongeveer 240 personen omkwamen. In het water drijft een kruik – een treffende overeenkomst met het werk van Alma-Tadema. Anders dan de Nederlandse schilder beeldde Millais echter een heel vriendelijke kat af. Daardoor is het geen tafereel waarin een strijd op leven en dood wordt gevoerd, maar eerder een verstilde en idyllische scène van pril babygeluk. De afbeelding sloot goed aan bij de contemporaine smaak, blijkens de populariteit ervan.²⁹ Het geeft opnieuw aan dat het om een internationaal beeldmotief ging.

De aandacht voor het Nederlandse vaderlandse verleden manifesteerde zich ook in de literatuur. Historische romans, verhalende gedichten en toneelstukken schoten in de negentiende eeuw als paddenstoelen uit de grond.³⁰ Daarmee kwam ook de Sint-Elisabethsvloed in het vizier. De Rotterdamse fabrikant-dichter Reijer Hendrik van Someren publiceerde

²⁸ Treuherz, 'The Cat'.

²⁹ Treuherz, 'The Cat', 242.

³⁰ Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2008).

Afb. 9 Lawrence Alma Tadema, Overstroming van de Biesbosch in 1421. Olieverf op doek, 1856. Privécollectie.

Afb. 10 Philippus Velijn naar een tekening van De Meyer. Illustratie bij het dichtstuk 'De St. Elizabeths nacht Ao 1421' van Reijer Hendrik van Someren. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

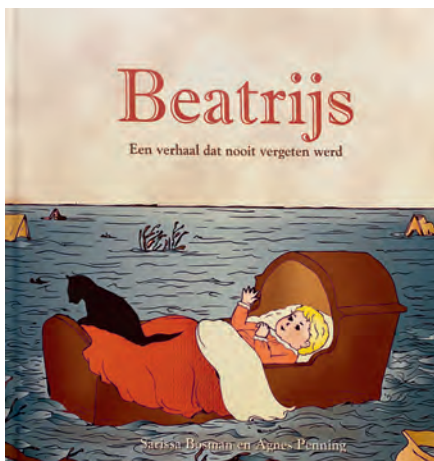
31 Van Someren, *De St. Elizabeths nacht*, 89-90.

32 Van Someren, *De St. Elizabeths nacht*, 89-90.

33 L. Penning, *De water- vloed. Een verhaal van den Sint-Elizabethsvloed* (Nijkerk 1904) 137.

34 Joke Reijnders, 'De storm', in: *Het grote Rijksmuseum voorleesboek. De beste kinderboekenschrijvers over de meesterwerken uit het Rijksmuseum* (Amsterdam 2013) 50-51.

Afb. 11 Sarissa Bosman en Agnes Penning, 'Beatrijs. Een verhaal dat nooit vergeten werd'.

in 1841 in Utrecht een uitgebreid dichtstuk met de titel *De St. Elizabeths nacht Ao 1421*. Dichtstuk in drie zangen. Hij gaf het verhaal van het kindje in de wieg daarin een centrale plaats en verantwoordde zijn keuzes door middel van eindnoten. Tegelijkertijd sprak hij zijn dichterlijke verbeelding aan. Hij noemde het kindje Beatrix en beeldde haar ouders uit als een ridderlijk echtpaar, Floris en Alma. Wanneer het water stijgt, legt Floris zijn dochter in een wieg in het water in de hoop dat zij de overstroming overleeft. Ze spoelt aan in Houweningen, en niet Kinderdijk, omdat het volgens de dichter waarschijnlijker was dat de noordwestelijke wind het vaartuig die kant op had gedreven.³¹ Van Someren schrapte bewust de rol van de kat, want hij achtte dit dier een 'onpoëtisch wezen'.³² In de dichtbundel werd een fraaie afbeelding opgenomen van het moment waarop Floris en Alma naast hun geruïneerde kasteel hun dochter aan de golven prijsgegeven.

Een andere historieschrijver, Louwrens Penning, liet de hele scène juist bewust achterwege in zijn vijf maal herdrukte jeugdroman *De watervloed* (1904); hij verwees er slechts naar in een voetnoot.³³ De literaire aandacht kreeg pas weer een nieuwe impuls met verschillende uitgaven uit het begin van de eenentwintigste eeuw. Het meest verspreid is *Het grote Rijksmuseum voorleesboek* dat sinds 2013 al tien herdrukken heeft beleefd. Dat boek bestaat uit vijfentwintig bijdragen van kinderboekenschrijvers die elk een fictief verhaal vertellen bij een schilderij uit de collectie van het Rijksmuseum. De panelen van de Sint-Elisabethsvloed vormden de inspiratiebron van Joke Reijnders die het drijvende wiegje

met de kat als uitgangspunt nam. Zij laat een moeder aan het einde van de vijftiende eeuw aan haar kleinzoon vertellen hoe het meisje Beatrix de overstroming overleefde. De kleinzoon besluit daar vervolgens een schilderij van te maken voor de kerk van Dordrecht, waarmee de cirkel rond is.³⁴

Daarnaast duikt het verhaal op in twee christelijke kinderboeken: *Beatrijs. Een verhaal dat nooit vergeten wordt* (Apeldoorn 2015) van Sarissa Bosman en Agnes Penning en *Het woeste water* (Apeldoorn 2018) van Arna van Deelen. In beide boeken fungeert de wonderbaarlijke redding als een illustratie van Gods voorzienigheid. Bosman en Penning hebben er een prentenboek van gemaakt, waarin een zwart poesje het wiegje recht houdt op het kolkende water. De vrouw die het kindje uit de wieg neemt, noemt haar Beatrijs en de verteller zegt: 'God gaf haar dit bijzondere meisje'.³⁵ Hij besluit

met een verwijzing naar het huidige Kinderdijk waar een gevel op een groot huis nog altijd naar het bijzondere verhaal verwijst. In de roman van Van Deelen is Beatrijs inmiddels uitgegroeid tot een elfjarige meisje. We volgen de avonturen die zij samen met haar vriendje Gijs beleeft. En passant komt zij ook haar werkelijke herkomst te weten.

Tot besluit

Het beeldmotief van het kindje in de wieg, al dan niet met kat, leeft tot op de dag van vandaag voort in allerlei contexten, van kinderboeken tot een film over de watersnoodramp van 1953, van reproducties van schilderijen tot op gevels in Kinderdijk. Al die voorstellingen gaan terug op het altaarstuk dat rond 1490 vervaardigd werd als een eerbetoon aan de liefdadigheid waarmee de stad Dordrecht de noodlijdenden in 1421 opving.

Het iconische beeld is losgezongen geraakt van de oorspronkelijke context, maar duikt wel steeds op in relatie tot overstromingen. Zoals mediahistoricus José de Kruif heeft opgemerkt, is dit motief daardoor gaan behoren tot het vaste referentiekader bij watersnoodrampen: waar een overstroming is, is een wieg met een kindje.³⁶ Zelfs de kat behoort tot het vaste repertoire, al zou je dat in eerste instantie niet verwachten. De Kruif laat zien hoe de kat in de context van de watersnoodramp van 1953 opnieuw opduikt in een nieuwe en toch vertrouwde context. Een jongetje omklemt met beide armen zijn huiskat, steun en toeverlaat te midden van de evacuatie vanuit het rampgebied naar het Noorden.³⁷ De herdenking van de Sint-Elisabethsvloed in 2021 zal ongetwijfeld een nieuwe impuls aan het iconische beeld van het kindje in de wieg geven.

Afb. 12 Decoratie op de gevel van Molenstraat 136 in Kinderdijk. Foto Lotte Jensen, 21 december 2020.

Afb. 13 Tholen-Watersnoodramp. Volle treinen met evacués naar het noorden. Foto Co Zeylemaker, ANP fotoarchief.

Sponsors

De uitgave van dit tijdschrift is in de eerste plaats mogelijk gemaakt door belangrijke financiële steun van de **Unie van Waterschappen** en dankzij een bedrijfsabonnement van:

Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht (Waternet) (AMSTERDAM)
Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (HOUTEN)
Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HEERHUGOWAARD)
Hoogheemraadschap van Delfland (DELFT)
Hoogheemraadschap van Rijnland (LEIDEN)
Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard (ROTTERDAM)
Nederlandse Waterschapsbank N.V. (DEN HAAG)
Rijkswaterstaat (DEN HAAG)
Unie van Waterschappen (DEN HAAG)
Waterschap Aa en Maas ('s-HERTOGENBOSCH)
Waterschap Brabantse Delta (BREDA)
Waterschap De Dommel (BOXTEL)
Waterschap Drents Overijsselse Delta (ZWOLLE)
Waterschap Hunze en Aa's (VEENDAM)
Waterschap Limburg (ROERMOND)
Waterschap Noorderzijvest (GRONINGEN)
Waterschap Rivierenland (TIEL)
Waterschap Rijn en IJssel (DOETINCHEM)
Waterschap Scheldestromen (MIDDELBURG)
Waterschap Vechtstromen (ALMELO)
Waterschap Vallei en Veluwe (APELDOORN)
Waterschap Zuiderzeeland (LELYSTAD)
Wetterskip Fryslân (LEEUWARDEN)

W Tijdschrift voor
G Waterstaats
Geschiedenis

ISSN 0927-3336

www.waterstaatsgeschiedenis.nl

9 789087 049409